

14. Моця О. П. Карпати у X – XIV століттях / О. П. Моця // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. – Т. 1: Археологія та антропологія. – Львів: Ін-тут народознавства НАН України, 1999. – С. 341 – 360. 15. Назаренко А. В. Немецькі латиноязычні джерела IX – XI століть. Тексти переклад, коментарії / А. В. Назаренко. – М.: Наука, 1993. – 298 с. – (Древнейшие источники по истории народов СССР). 16. Нидерле Л. Славянские древности / Л. Нидерле [переклад с чешского Т. Ковалёвой, М. Хазанова]. – М.: Изд-во Иностранной лит-ры, 1956. – 450 с. 17. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. [Под ред. Н. Насонова]. – М. – Л.: Изд. Акад. наук СССР, 1950. – 568 с. 18. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. / В. Т. Пашуто. – М.: Наука, 1968. – 474 с. 19. Повесть временных лет. [Под ред. Д. С. Лихачёва]. 2-е изд. – СПб.: Наука, 1999. – 669 с. 20. Приходнюк О. П. Східні Карпати у VIII – IX ст. / О. П. Приходнюк // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. – Т. 1: Археологія та антропологія. – Львів: Ін-тут народознавства НАН України, 1999. – С. 309 – 340. 21. Седов В. В. Восточные славяне в VI – XIII вв. / В. В. Седов. – М.: Наука, 1982. – 327 с. – (Археология СССР). 22. Тимофеев Е. И. Расселение юго-западной группы восточных славян по материалам могильников X – XIII вв. / Е. И. Тимофеев // Советская

археология. – 1961. – № 3. – С. 56 – 75. 23. Щавелева Н. И. Польские латиноязычные источники. Тексты, перевод, комментарии / Н. И. Щавелева. – М.: Наука, 1990. – 208 с. – (Древнейшие источники по истории народов СССР). 24. Херрман И. К вопросу об исторических и географических основах "Баварского Географа" / И. Херрман // Древности славян и Руси. – М.: Наука, 1988. – С. 163 – 169. 25. Hanuliak M. Hroby pod nahrobnym kamenni v 11 – 14 storoci / M. Hanuliak // Slovenska archeologia. – 1979. – Т. 27. – С. 167 – 186. 26. Kuczyński S. M. Nieznany traktat polsko-ruski roku 1039 / S. M. Kuczyński // Slavia Antiqua. – Т. V. – 1956. – С. 655 – 674. 27. Labuda G. Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny / Gerard Labuda. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1961. – 264 s. (Źródła objaśniające początki państwa polskiego. Т. 1). 28. Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. – Т. II. / Gerard Labuda. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1988. – 328 s. 29. Parczewski M. Początki sąsiedztwa polsko-rusko-słowackiego w świetle danych archeologicznych / M. Parczewski // Początki sąsiedztwa: Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. – Rzeszów: Mitel, 1996. – С. 69 – 80.

Надійшла до редколегії 05.11.10

Л. Кирик

ХОТИНСЬКА ВІЙНА 1621 РОКУ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті аналізується державотворчий аспект військово-політичної діяльності гетьмана П. Сагайдачного і перемоги козацького війська у Хотинській війні 1621 р.

The article is devoted to the analysis of military-political activities of hetman P. Sagaydachny's and the victory of Cossack troops in Hotyn's war of 1621.

Минає 390 років, як в українських, польських, турецьких хроніках, літописах, державних документах, мемуарах розкривається одна з найгероїчніших і найдраматичніших сторінок не лише української, а й європейської історії – Хотинської війни 1621 року.

Посилення польських утисків і католицької експансії, постійні грабінницькі напади кримських татар та агресивна політика Туреччини на українських землях наприкінці XVI-початку XVII століть стимулювала подальшу консолідацію українського народу, проте вже не так під егідою своїх князів (які масово приймали католицизм і входили до складу вищої аристократії Речі Посполитої), як під егідою Запорозжя.

Історичні реалії вимагали від українців створення власної військової організації, яка б могла захищати свій народ, відбивати натиск будь-якого ворога, гарантувати більш-менш незалежний економічний та суспільно-політичний розвиток.

Силою, що взяла на себе таку місію в той надзвичайно складний час, постало козацтво. Саме воно не тільки створило власну військово-політичну організацію, а й стало носієм ідеї про необхідність власного державного утворення, практичне втілення якої відбулося в середині XVII століття із виникненням Української козацької держави.

Значення козацтва особливо зросло після нищівної поразки поляків від турків на Цецорських полях у Молдавії (1620 р.), коли Річ Посполита опинилася перед загрозою втрати своєї державної незалежності. Тут, зокрема, героїчно загинули коронний гетьман Жолкевський, чигиринський підстароста Михайло Хмельницький, а його син Богдан (майбутній гетьман України) на три роки потрапив у полон.

Поразка на Цецорських полях відкрила ворогам шлях в Україну, й татари скористались цією можливістю. В жовтні 1620 р. буджацька орда жорстоко пограбувала Поділля. За умов, що склалися, польський уряд ухвалив рішення про організацію нового війська. Шляхом певних поступок сейм намагався повернути на свій бік українських козаків, небезпідставно вважаючи їх найбоекватнішою й найорганізованішою військовою силою. Тому попри загострення українсько-польських

відносин, обидві сторони в інтересах спільної оборони мусили шукати примирення та об'єднання сил.

У червні 1621 р., дізнавшись про наступ величезного турецького війська, козацька рада в урочищі Суха Діброва з участю православного духовництва й самого митрополита Іова Борецького прийняла рішення про негайний виступ запорожців і всього українського козацтва на допомогу полякам, якими командував новий коронний гетьман Я. Ходкевич.

Г. Грабянка саме так описує ці події: "Но между сил, в року 1621, егда Осман, царь Турецкій, избивши на Цоцорі полскую силу, прійде в год на Полскую землю з неисчетными силами. Тогда Жикгмонт послал по козаки за пороги, призывая их на помощь, и мзду серебром, и свободою дати обещевая. Петр же Сагайдачний поїде Кролевичу в помощь под Хотин ... и много тогда паде турской силы, козацкой же и полской мало. За что Сагайдачний у кроля и у Річи Посполитой зъєднал милость и свободу великую народу малороссийскому; и когда би гетман сей Запорозжій Сагайдачний з козаками туркам и татарам не воспятил, то би турки в России и Полші з церквей и костелов для коней стойли поробили" [6, с. 30-31].

Прямо з Варшави, після аудієнції у Сигізмунда III, П. Сагайдачний вирушив у розташування своїх військ. Сутність стратегічного задуму Сагайдачного полягала в тому, аби не допустити ворога на українські землі як частину Речі Посполитої і завдати йому поразки якнайшвидше поблизу Хотина – міста на українському кордоні з Молдовою. А становище тут склалося дуже напружене. Султан Осман на чолі величезної армії стояв на Дністрі, похвалюючись перетворити Польщу на турецьку провінцію.

Як зазначає С. Величко: "Там же под Хотінем было войска турецкого 300 000, а татарского 100 000. Поляков з принцем Владиславом пришло 30 000; козаков з гетманом Сагайдачным 40 000" [6, с. 56].

З самого початку воєнних дій козаки виявили чудеса хоробрості й героїзму. М. Аркас описує ці події в своїй праці "Історія України-Русі": "Сагайдачний підійшов до Хотину уночі з 40 000 козаків і раптом напав на турецький табор; козаки кинулися на турків і повбивали їх кілька десятків тисяч. Так Сагайдачний перейшов через увесь турецький стан до табору королевича, із ним поднався.

Після сорокаденної облоги козацького табору і польського, особного від козаків, турки усіма силами насунули на козаків, але вони їх одбили і погнали аж до самого стану турецького і там так притиснули, що турки думали вже піддатися, якби коронний гетьман литовський Ходкевич на той час дав був помочи. Але він не зробив того, бо не схотів оддати слави козакам.

Тільки з поміччю козаків полякам пощастило з невеликими силами подужати велике турецьке військо. Сагайдачний врятував од турків не тільки польське військо, але й усю Польську державу" [6, с. 63-64].

28 вересня запорожці провели останній в цій кампанії наступ на турецькі позиції, зламали опір противника і змусили його панічно тікати.

Перемога під Хотином стала тим самим ударом, який остаточно зламав волю турецького командування. 2 жовтня Осман II перший попросив миру, і розпочалися переговори, на яких Туреччина прийняла фактично всі умови від Польщі. Туреччина і Кримське ханство зобов'язувалися не чинити грабінницьких нападів на Україну та Польщу. Уряд же Речі Посполитої погодився забаронити козачі походи до султанських володінь.

Тимчасово припинивши боротьбу з польською шляхтою і уклавши з нею антитурецький союз, український народ і його запорозьке козацтво проявили велику державну прозорливість – адже перемога турків над поляками була б початком тяжкого колоніального іга турецьких загарбників і над українським народом.

Участь запорозьких козаків у Хотинській війні відіграла велику роль в історії України, Польщі та інших країн Східної Європи. Козаки воювали проти турецько-татарської армії не тому, що цього хотіли польські магнати, шляхтичі, королівський уряд і гетьман П. Сагайдачний. Головним завданням козацького війська було відбити наступ султанської армії, завдати їй повного розгрому, захистити українські землі від грабежів і розорення, а український народ – від турецького іга. Хотинська війна принесла запорозьким козакам ще більшу світову славу. Навіть шляхетська Польща після цієї війни змушена була зважати на сили запорожців і прагнула не загострювати з ними відносин. Але ця війна не принесла козакам полегшення. Королівський уряд офіційно не визнав нереєстрових запорозьких козаків всіляко намагався їх знищити. Козацтво і надалі боролось проти польського магнатсько-шляхетського гніту, відстоюючи свої права і свободи [1, с. 94-95].

За своїми масштабами, кількістю збройних сил, які брали участь у битвах, Хотинська війна була однією з найбільших воєн у середньовічній Європі. У ній брало участь із обох сторін близько 350 тисяч чоловік. Загальні втрати становили з боку Туреччини – понад 80 тисяч; з боку Польщі – близько 14 тисяч. Українські полки втратили близько 5 тисяч козаків. Такі порівняно незначні втрати свідчать про військову майстерність самих запорожців і про военний талант Сагайдачного. Він зумів правильно оцінити стратегічну обстановку, реально усвідомлював можливість свого війська та здеморалізований стан супротивника, що суттєво знецінювало його чисельну перевагу [3, с. 79].

Перемога в Хотинській війні, безумовно, була за Польщею. Головної мети, яку переслідували турки – повної воєнної і політичної експансії польських і українських земель, – не було досягнуто. Польща врятувала свою державність. Однак, значення цих подій з огляду на їх масштабність і далекосяжність наслідків ніяк не може обмежуватись локальними рамками. Хотинська війна змусила Туреччину відмовитись від експансіоністських намірів щодо інших країн Європи. Розгром Туреччини привів до внутрішнього політичного послаблення

султанської влади, а також активізації антитурецької боротьби слов'янських та арабських народів.

Деякі польські історики приписують найбільшу заслугу у досягненні перемоги польській шляхті. Однак таке трактування легко спростовується словами самих польських самовидців. Свідок козацьких подвигів, польський воєначальник Яків Собеський докладно описав дії козаків і визначив їх місце у досягненні результату Хотинської війни на користь Польщі. "... В цій війні запорозькі козаки виступали героями і, забуваючи різницю між вірою і народністю, скрізь виручали із біди поляків" [7, с. 155].

Разом з тим, вартий уваги ще один аспект цієї перемоги: вперше після Грюнвальдської битви представники двох великих слов'янських народів продемонстрували на полі бою здатність до спільної боротьби проти іноземних загарбників в ім'я ідеалів свободи й незалежності рідної землі. Важливий і той факт, що в битві під Хотином брали участь молдавани, місцеве українське населення, а також загін донських козаків [4, с. 239].

Відомо, що багато дослідників вважають політику гетьмана Сагайдачного як суто угодівську щодо Польщі. Звідси й героїзм козаків, проявлений в боях під Хотином заради врятування Речі Посполитої. Однак, варто погодитись з тими істориками, які визначають, що Сагайдачний був політичним діячем, який виходив з реалій польсько-українських відносин, бо реально оцінював військову та політичну силу Польщі. Водночас постійно використовував в інтересах українців конфлікти шляхетської влади з урядами Туреччини, Московщини, щоб у такий спосіб ослабити їх, а в межах Речі Посполитої вибороти собі незалежне самоуправління – автономію [3, с. 31]. Свою думку щодо цього, питання чітко висловив історик В. Голобуцький: "Його (Сагайдачного) так звана пропольська орієнтація обумовлювалась ідеєю, яка полягала в тому, що Україна, маючи велику і боєздатну козацьку армію, вправі зайняти гідне місце в Речі Посполитій. Остання являла собою дуалістичну державу (унію Польщі та Литви), і Сагайдачний, активний учасник московської смути, знавець політики Польщі і її намаганнях укласти унію з Московією, не міг не бажати перетворення Речі Посполитої в триалістичну державу, де б Україна стала врівень з Польщею та Литвою" [2, с. 258].

Для підтвердження думки щодо таких бажань і намірів П. Сагайдачного, доцільно процитувати перші пункти умови, які поставив останній перед польським королем у Варшаві, коли вирішувалось питання про участь у Хотинській війні козаків. За Д. Яворницьким, ці умови були висловлені наступним чином: "... по-перше, щоб польський уряд офіційно визнав владу козацького гетьмана в Україні; по-друге, відмінив всі розпорядження, що притисняли козацтво" [7, с. 154].

Серед інших вимог до польської влади, які носили державотворчий характер були ті, що стосувались поширення православ'я на українських землях. Як зазначає український історик М. Аркас: "Тоді найважливішою справою всенародноно вважалося обороняти православну віру, бо вона була мовби знаком Української народності супроти Польської. Боронячи віру, козаки виступили оборонцями самостійності своєї національності" [6, с. 61].

Скориставшись тим, що 1620 року в Києві перебував ерусалимський патріарх Теофан, Сагайдачний схилив його висвятити нового православного Київського митрополита – Іова Борецького і п'ятьох православних єпископів для єпархій, ієрархи яких підписали унію. Вже в 1621 році нововисвячені владики вітали козаків спеціальним маніфестом, де було зазначено: "Це ж бо те плем'я славного народу Руського, з насіння Яфетового,

що воювало грецьке цісарство морем Чорним і сухопуттю. Се ж їхні предки разом з Володимиром хрестились, віру християнську від Константинопольської церкви приймали" [3, с. 32].

Сагайдачний, який так багато зробив для Польщі, особливо в Хотинській війні, мав повне право на отримання гарантій щодо створення української автономії в межах Речі Посполитої. Тим більше, що було сформовано ідею відновлення національно-історичної традиції, яка ототожнювала козаків з давньоруським лицарством, підносячи їх як нащадків давньоруської держави.

На думку В. Голобуцького, – "... за часів Сагайдачного Польща ще могла реалізувати таку модель держави, в якій знайшлося би місце і для українського народу. Але тоді вона втратила свій сторичний шанс. Через 30-40 років Польща повернеться до ідеї триалістичної держави (маємо на увазі частково Зборівський і Гадяцький договори), але тоді вже буде запізно" [2, с. 259].

Незважаючи на нереалізованість задумів Сагайдачного, його політична і військова діяльність залишила відчутний слід в загальноісторичному і державотворчому процесі українського суспільства.

Н. Полонська-Василенко особливу увагу акцентує на важливому аспекті державотворчої політики гетьмана, а саме на ідеї соборності, єдності українських земель: "Сам Сагайдачний, його культурне оточення – Єлисей Плетинецький, Памва Беринда, Лаврентій Зизаній, а головне Йов Борецький, перший митрополит поновленої Київської Православної Церкви (благословив козаків на Хотинську війну) – були галичани. Цим підкреслювалося соборність України, цим знову зв'язувалося в єдиний національний організм розірвані ходом

історії її частини. Шість років тримав Сагайдачний владу в своїх руках – і за ці роки перегорнув сторінку історії, уможлививши події – постання держави Хмельницького" [5, с. 445].

Перемогою в Хотинській війні українці в особі козаків вийшли на міжнародну політичну арену як захисники християнського світу від мусульманської загрози. Героїчна боротьба запорозьких козаків біля Хотина відбила на певний час прагнення турецького султана захопити Україну. У цій битві Туреччина переконалася у могутності запорозького війська і його здатності відстояти свою незалежність.

Козацтво набуло самостійного, самодостатнього значення. Воно сформувалося як політичний чинник, військова сила та ідейна течія. Активізувався братський рух, підтриманий авторитетною козацькою силою. Саме козацтво й православні братства стали осередком формування політичної культури українців, важливим елементом якої було прагнення до національного визволення.

1.Василенко Г. Хотинська війна / Григорій Василенко. – К.: Вид-во "Радянська школа", 1960. – 97 с. 2.Голобуцький В. Запорозьке козацтво / Володимир Голобуцький. – К.: Вища школа, 1964. – 539 с. 3.Гуржій О., Корнієнко В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний / О.Гуржій, В.Корнієнко. – К.: Україна, 2004. – 192 с. 4.Історія України в особах: Литовсько-польська доба / Упорядн. і авт. передм. О.Русина. – К.: Україна, 1997. – 272 с. 5.Полонська-Василенко Н. Історія України (До половини XVII ст.) / Наталя Полонська-Василенко. – Мюнхен: Українське видавництво, 1972. – Т. 1. – 591 с. 6.Хотинська війна (1621) / Г.Грабянка, С.Величко, Й.Мюллер та ін. – К.: Центр пам'яткознавства АН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 1991. – 240 с. 7.Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.2. – 560 с.

Надійшла до редколегії 15.09.10

С. Кагамлик, канд. іст. наук

ГАЛИЦЬКА СКЛАДОВА КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ ІЄРАРХІЇ XVII – XVIII СТ.

У статті аналізується церковно-політична та культурно-просвітницька діяльність київських церковних ієрархів XVII – XVIII ст. – вихідців із Галичини: Йова Борецького, Варлама Ванатовича, Рафаїла Заборовського.

The church's-political and cultural-educational activities of the Kiev church hierarchs of the 17th – 18th centuries Galician origins like Iov Boretskyj, Varlaam Vanatovytsch and Rafail Zaborovskij are analyzed in the article.

Роль галичани на переломних етапах історичного розвитку України. завжди була показовою. Зокрема, М. Грушевський – в контексті аналізу особливостей культурно-релігійного руху в Україні кінця XVI ст. – першої половини XVII ст. – вказав на витоки його спрямування – західноукраїнські землі, де в найголовніших культурних і релігійних центрах виникли культурно-просвітницькі осередки – гурток у Львові при Успенському братстві (не пізніше 1585 р.), гурток князя Андрія Курбського на Волині (з кінця 1560-х років до 1583 р.), гурток князя К.Острозького (70 – 90 рр. XVI ст.). На початку XVII ст. вони передали свою творчу енергію Києву, забезпечивши неперервність інтелектуального розвитку нації в процесі її формування. Діяльність цих осередків стала головною ознакою Першого українського відродження, що, за висловом М.Грушевського, "так сильно, хоч і ненадовго, заблиско блиско і політичної мислі і національного самоусвідомлення" [5, с.137].

Галичани забезпечили творчий та інтелектуальний потенціал діяльності гуртка Єлисея Плетенецького, створеного при зачаткованій 1616 р. Печерській друкарні. Більшість перших лаврських друкарів – авторів і видавців – була походженням з Галичини, або вчилася в львівських школах, як, наприклад, сам Єлисей Плетенецький, Захарія Копистенський, Памво та Степан Беринди, Лаврентій Зизаній та ін. Тісний спадкоємний зв'язок Львова з Києвом забезпечувався й тим, що крім

безпосередніх контактів між друкарнями середовища Лаври постійно поповнювалося вихованцями Києво-Могилянського колегіуму – академії, значну частину яких становили вихідці з західноукраїнських земель. "Було се перше "нашествіє Галичан" на Київ, що під покровом і протекцією гетьмана козацького, також Галичанина, заходилися культурними засобами Західної України відродити на київському ґрунті заглушене культурно-національне жите й повернути старій столиці України її давню національну і культурну роль й значіння", – зазначав з цього приводу М. Грушевський [5, с. 245].

Тому не випадково галичани стали провідниками української духовності, зайнявши чільне місце серед православної ієрархії XVII – XVIII ст. Серед них особливо вирізняються постаті трьох українських архієреїв – Іова Борецького, Варлаама Ванатовича і Рафаїла Заборовського, діяльність яких стала знаковою для тогочасної епохи. Відобразити особливості архієпископської (церковно-політичної і культурно-просвітницької) діяльності кожного з них – мета даної статті.

Іов Борецький, в миру Іван, народився в с. Бірча Руського воєводства (тепер м-ко Городоцького р-ну Львівської обл.). Походив з простої родини (plebeae conditionis). Відомо, що на Варшавському сеймі 1623 р. польська шляхта виставляла на посміх "хлопське походження" Іова й інших ієрархів Феофанового свячення,